

Քաղաքացիների դատական պաշտպանությունն ապահովող պետական և հասարակական ինստիտուտները

Ավագյան Գ. Պ.

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա (Հայաստան, Երևան)

geoavagyan@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ օրենք, դատարան, առաջին ատյանի դատարան, վերաքննիչ դատարան, վճռաբեկ դատարան, վարչական դատարան, սահմանադրական դատարան, կառավարություն, Ազգային ժողով, դատախազություն, մարդու իրավունքների պաշտպան, հասարակական կազմակերպություն

Государственные и общественные институты, обеспечивающие защиту прав граждан

Авагян Г.П.

Академия государственного управления РА (Армения, Ереван)

geoavagyan@gmail.com

Резюме: Эта статья посвящена освещению государственных и общественных институтов, защищающих права и свободы граждан. Автор подчеркнул конкретные функции государственных учреждений, занимающихся защитой прав граждан, в частности, роль судов в этом контексте. Изучено как национальное, так и международное право, проведен сравнительный анализ национальной и зарубежной юридической литературы.

Ключевые слова: закон, суд, суд первой инстанции, апелляционный суд, кассационный суд, административный суд, Конституционный суд, Правительство, Национальное собрание, прокуратура, Защитник прав человека, общественная организация

The state and public institutes providing protection of the rights of citizens

Avagyan G.P.

Public Administration Academy of RA

geoavagyan@gmail.com

Abstract: This article is devoted to illumination of the state and public institutes protecting the rights and freedoms of citizens. The author emphasized concrete functions of the public institutions which are engaged in protection of the rights of citizens, in particular, a role of vessels in this context. Both the national, and international law is studied, the comparative analysis of national and foreign legal literature is carried out.

Keywords: law, court, court of the first instance, court of appeal, court of cassation, administrative court, Constitutional court, Government, National assembly, prosecutor, Ombudsman, public organization

Իրավունքների, ազատությունների ու օրինական շահերի դատական պաշտպանությունը համարվում է ժամանակակից իրավագիտության համապարփակ հասկացություն ոչ միայն քաղաքացիների, այլև իրավահարաբերությունների այլ մասնակիցների համար: Իրավունքների, ազատությունների ու օրինական շահերի դատական պաշտպանությունը համարվում է անհատի անձնական (քաղաքացիական) իրավունքների և ազատությունների ամբողջության ոչ միայն անբաժանելի մասը, այլև իրավունքների և այլ ձևերի իրականացման երաշխիքը, որը թույլատրված է քաղաքական, տնտեսական, մշակութային, սոցիալական և այլ ոլորտներում:

Վ. Ա. Լազարևը նշում է, որ գիտության մեջ դատական պաշտպանությունը դիտարկվում է մի քանի տեսանկյունով. և՛ որպես սահմանադրական իրավունքի ինստիտուտ, և՛ որպես անհատի իրավունքների և ազատությունների պետական պաշտպանության տեսակ, և՛ որպես հասարակական հարաբերություն, և՛ որպես պետական գործառույթ: Ավելին, երբեմն դատական պաշտպանությունը նույնացվում է արդարադատության հետ կամ դիտվում է որպես նրա ի հայտ գալու երաշխիք¹, ըստ որում

¹ Ст'ю Жилин Г.А. О праве на судебную защиту при определении гражданских прав и обязанностей. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. Краснодар, 2006, էջ 45:

քրեադատավարական գիտության մեջ դատական պաշտպանությունը համարվում է դատավարական միջոցների համակցություն, որը տրամադրված է կասկածյալին, մեղադրյալին և տուժողին իրենց իրավունքներն ու օրինական շահերը պաշտպանելու համար:

Ներկայացված դիրքորոշումները չեն հակասում միմյանց և ընդգծում են պետական իշխանության, իրավական ազդեցության և հասարակական հարաբերությունների գործունեության կառուցակարգում դատական պաշտպանության առանձնահատուկ դերը:

Դատական իշխանության ազդեցության օրինաչափ ուժեղացումը իրավական պետության մեջ, նրա տարանջատումն իրավապահ մարմիններից և որպես պետական իշխանության ինքնուրույն ճյուղի առանձնացումն անխուսափելիորեն հանգեցնում է ինքնուրույն պետական գործառնություն քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանության աճին:

Իրավունքների դատական պաշտպանության սահմանադրորեն հռչակված երաշխիքը վկայում է միայն համապատասխան ներպետական գործունեության առաջնահերթության մասին, որը ապահովված է համարժեք իշխանական կառուցակարգով, ինչից էլ ելնելով պետք է խոսել պետությունից այդ գործառնության առանձնացման մասին:

Այսպիսով՝ իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի դատական պաշտպանությունը մի կողմից համարվում է նշված ձևերի իրականացման սահմանադրական երաշխիքը, մյուս կողմից՝ հենց պետության քաղաքականության կարևորագույն ուղղություններից է, ինչի հետ կապված էլ տվյալ գործունեության ոսումնասիրության հարցը դառնում է շատ կարևոր:

Պետք է համաձայնել այն մասնագետների հետ, ովքեր պնդում են, որ դատական պաշտպանությունը պետք է դիտարկել որպես պետության իրավապահ գործառնությունների բաղկացուցիչ մասը: Դիտարկվող գործառնության առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ այն ունի վառ արտահայտված առանձնահատկություններ՝ համեմատած պետության նման այլ գործառնությունների հետ, ինչպիսին է մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը: Ավելին, ի տարբերություն այլ իրավասու-

յուններով օժտված սուբյեկտների, դատական պաշտպանության իրավունքը համարվում է մարդու և քաղաքացու բոլոր այլ իրավունքների ու ազատությունների երաշխիքը, և դրա իրականացումը մեծապես կախված է պատշաճ իրավական կառուցակարգերի գոյությունից:

Հարկ է նշել, որ դատական պաշտպանության իրավունքն իր արտացոլումն է ստացել ոչ միայն ՀՀ Սահմանադրության, այլև շատ ժողովրդավարական պետությունների, ԱՊՀ անդամ պետությունների հիմնական օրենքներում: Դատական պաշտպանության իրավունքի իրացման հնարավորությունը ժամանակակից ժողովրդավարական պետություններում ճանաչվում է որպես անհատի իրավական կարգավիճակի հիմնական ինստիտուցիոնալ երաշխիք:

Հետազոտելով տարբեր պետությունների սահմանադրություններում դատական պաշտպանության ինստիտուտի ամրապնդման ծագումնաբանությունը, նկատում ենք, որ եվրոպական երկրների մեծամասնության սահմանադրություններում ամրագրված է դատական պաշտպանության իրավունքը, որպես անմիջականորեն գործող իրավունք: Ակնհայտ է, որ քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանությունը, ինչպես և դրանց դատական պաշտպանության իրավունքը, պետական-իրավական կառույցների գործունեության բավական հստակ առաջնահերթություն է: Օրինակ՝ ՌԴ Սահմանադրության 2-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների ճանաչումը, պահպանումը և պաշտպանությունը համարվում է պետության պարտականությունը: Չարգացնելով այդ սահմանադրական դրույթը, սահմանվում է նաև դատական պաշտպանության երաշխիքը: Օրինական շահերի՝ որպես յուրաքանչյուրի ձգտումների համապատասխան իրավական կարգադրության մասին, ոչինչ չի ասվում, չնայած այն հանգամանքի, որ «օրինական շահեր» եզրույթը ՌԴ Սահմանադրության համար խորթ չէ:

Այս առնչությամբ կարելի է առանձնացնել ինչ հարցերով և ինչ պահանջներով կարելի է դիմել դատարան, ինչ է իր մեջ ներառում դատական պաշտպանության իրավունքը և ինչն է ենթակա դատական պաշտպանու-

յան: Կարելի է հասկանալ, որ այդ իրավունքը որպես ցանկացած անձանց, պետական և այլ մարմինների հանդեպ ցանկացած պահանջների հետ կապված դատարան դիմելու թույլատրելիություն, որն իր մեջ ներառում է նաև այն հարցերի շրջանակը, որոնք չեն կարող քննության առարկա լինել:

Ամփոփելով վերոգրյալը, կարող ենք արձանագրել, որ խախտված կամ վիճարկվող օրինական շահերը դատական կարգով պաշտպանելու հնարավորություն ունեն իրավահարաբերությունների ցանկացած մասնակիցներ: Իրավունքը պաշտպանելու համար դատարան դիմելու ցանկացած օրինական շահը երաշխավորվում է յուրաքանչյուրին և բոլորին:

Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում գործում են Վճռաբեկ դատարանը, վերաքննիչ դատարանները, առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանները, ինչպես նաև մասնագիտացված դատարանները: Առաջին ատյանի դատարաններն են՝ 1) ընդհանուր իրավասության դատարանները, 2) մասնագիտացված դատարանները: Մասնագիտացված դատարաններն են՝ 1) վարչական դատարանը, 2) սնանկության դատարանը: Վերաքննիչ դատարաններն են՝ 1) քրեական վերաքննիչ դատարանը, 2) քաղաքացիական վերաքննիչ դատարանը, 3) վարչական վերաքննիչ դատարանը:

Մարդու իրավունքների դատական պաշտպանության սկզբնական օղակը, ըստ էության, ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարաններն են: Համաձայն Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքի՝ ընդհանուր իրավասության դատարանին ենթակա են բոլոր գործերը, բացառությամբ վարչական դատարանի ենթակայությանը վերապահված գործերի:

Ընդհանուր իրավասության դատարանը քրեական դատավարության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով վերահսկողություն է իրականացնում քրեական վարույթի մինչդատական փուլի նկատմամբ: Վերոգրյալից հետևում է, որ մարդու իրավունքների ենթադրյալ ցանկացած խախտման դեպքում յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների դատական պաշտպանության երաշխիք: Օրենս-

դրությամբ հատակ սահմանված են առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանում գործերի քննության սկզբունքները, առանձնահատկությունները, ժամկետները, ինչպես նաև այդ մարմինների կայացրած ակտերի օրինական ուժի մեջ մտնելու կարգն ու պայմանները:

Եվրոպական Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածին համապատասխան՝ ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1-ին մասում նշվում է «իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցներ» ձևակերպումը, որը ենթադրում է ազգային մակարդակում բավականաչափ ծանրակշիռ և հաստատուն երաշխիքների գոյություն, որոնք իրական հնարավորություն են ստեղծում բողոքարկելու հանրային իշխանությունների ենթադրյալ անիրավաչափ գործողություններն ու որոշումները և երաշխավորում են անհրաժեշտության դեպքում դատական ատյաններին դիմելու իրավունքը: Այս դրույթից բխում է նաև պետական այլ մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունքի մասին, եթե նույնիսկ խախտումը կատարել են ի պաշտոնե գործող անձինք: Մրան համապատասխան պետական-իրավական կառուցակարգի բոլոր մարմինները կոչված են ոչ միայն կանխելու մարդու և քաղաքացու իրավունքների պաշտպանության բնագավառում թույլ տրվող խախտումները, այլև խախտումների դեպքում վերականգնել այդ իրավունքներն ու ազատությունները²: Ըստ որում, «պետական այլ մարմիններ» կապակցությունը լայն առումով ներառում է ազգային իշխանության ոչ միայն օրենսդիր, գործադիր (վարչական) կամ դատական մարմիններին, այլև տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, հասարակական միավորումներին, իրավունքների պաշտպանության միջպետական մարմիններին և այլն:

Դատարան դիմելու մատչելիության իրավունքի խախտման հետ կապված կարևորագույն հարցերից մեկն այն է, որ պետությունն իրավունք չունի սահմանափակելու կամ վերացնելու դատական հսկողությունը գործունեության առանձին բնագավառներում կամ

² Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություններ, ընդհանուր խմբագրությամբ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վարդյանի, Երևան, 2010թ, «Իրավունք», էջ 211:

առանձին կատեգորիայի անձանց վերաբերյալ: Դատարան դիմելու մատչելիության իրավունքի խախտման դեպքում խաղաքարտի վրա է դրվում ժողովրդավարական պետությունում դատական համակարգի նկատմամբ հասարակության վստահությունը:

Հետևաբար, դատարանները պարտավոր են Սահմանադրությամբ իրենց իրավասությանը վերապահված հարցերի վերաբերյալ բոլոր դիմումներն ընդունել վարույթ և քննել դրանք՝ ապահովելով ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 1-ին և 3-րդ մասերի, 5-րդ հոդվածի 1-ին մասի և 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի անմիջական գործողությունը: Բացի այդ, դատարաններն արդարադատություն իրականացնելիս պետք է ելնեն այն սկզբունքից, որ միջազգային պայմանագրերում ամրագրված միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներն ու նորմերը և ՀՀ միջազգային պայմանագրերը ՀՀ իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասն են: ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրված է, որ վավերացրած միջազգային պայմանագրերի և օրենքների միջև հակասության դեպքում կիրառվում են միջազգային պայմանագրի նորմերը:

ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ հոդվածով նախատեսված իրավունքը Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 2-րդ մասի տրամաբանական հետևանքն է, որը պետության վրա պարտավորություն է դնում ապահովելու մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան: Այդ իրավունքների և ազատությունների հաստատման համար իրավական պաշտպանության միջոցներ տրամադրելը կարելի է դիտել իբրև այդ պարտավորության մի մաս: Մինևույն ժամանակ ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի բովանդակությունը որոշող մյուս կարևոր սկզբունքն այն է, որ այս կամ այն դատական ատյանի մատչելիությունը պետք է լինի ոչ միայն ձևական, այլև իրական:

Վարչական դատարանը մասնագիտացված դատարան է և ըստ էության քննում է միայն Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված գործեր, որի երրորդ հոդվածով հստակ ամրագրվում է, որ 1. վարչական դա-

տարան դիմելու իրավունք ունեն յուրաքանչյուր ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ, եթե համարում է, որ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի կամ դրա պաշտոնատար անձի վարչական ակտով, գործողությամբ կամ անգործությամբ՝

1) խախտվել են կամ անմիջականորեն կարող են խախտվել նրա՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, միջազգային պայմանագրերով, օրենքներով կամ այլ իրավական ակտերով ամրագրված իրավունքները և ազատությունները, այդ թվում, եթե՝ ա) խոչընդոտներ են հարուցվել այդ իրավունքների և ազատությունների իրականացման համար, բ) չեն ապահովվել անհրաժեշտ պայմաններ այդ իրավունքների իրականացման համար, սակայն դրանք պետք է ապահովվեին Սահմանադրության, միջազգային պայմանագրերի, օրենքի կամ այլ իրավական ակտի ուժով:

2) նրա վրա ոչ իրավաչափորեն դրվել է որևէ պարտականություն:

3) նա վարչական կարգով ոչ իրավաչափորեն ենթարկվել է վարչական պատասխանատվության:

2. Վարչական դատարան կարող են դիմել նաև վարչական մարմինները կամ պաշտոնատար անձինք՝ 1) ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձինք վարչական պատասխանատվության ենթարկելու պահանջով, եթե օրենքով նախատեսված է, որ վարչական պատասխանատվության կարող է ենթարկել միայն դատարանը, 2) ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց որոշակի իրավունքներից զրկելու կամ նրանց վրա որոշակի պարտականություններ դնելու պահանջով, եթե օրենքով դա վերապահված է դատարանին, 3) ընդդեմ մեկ այլ վարչական մարմնի՝ իրավասության վերաբերյալ վեճով, եթե այդ վեճը ենթակա չէ լուծման վերադատության կարգով, 4) ընդդեմ մեկ այլ վարչական մարմնի՝ սույն օրենսգրքի 29.2-րդ գլխով նախատեսված դեպքերում:

ՀՀ Վարչական դատավարության օրենսգիրքը հստակ սահմանում է նաև հասարակական կազմակերպությունների, ինչպես նաև վարչական մարմինների և պաշտոնատար անձանց կողմից վարչական դատարան դիմե-

լու կարգն ու պայմանները³: Ըստ այդմ, վարչական դատարան կարող են դիմել պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները կամ պաշտոնատար անձինք՝ ընդդեմ վարչական մարմնի, եթե համարում են, որ այդ մարմնի վարչական ակտով, գործողությամբ կամ անգործությամբ խախտվել կամ անմիջականորեն կարող են խախտվել պետության կամ համայնքի այն իրավունքները, որոնց պաշտպանության լիազորությունը դրված է իրենց վրա, եթե այդ վեճը ենթակա չէ լուծման վերադատության կարգով: Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերով վարչական դատարան կարող է դիմել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանը, ինչպես նաև Երևանի ավագանու խմբակցությունը:

Վերաքննիչ դատարանն իր իրավասության սահմանում վերանայում է ընդհանուր իրավասության դատարանների՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերը: Վարչական վերաքննիչ դատարանն իր իրավասության սահմաններում վերանայում է վարչական դատարանի կայացրած դատական ակտերը: Վերաքննիչ դատարանը դատական ակտը վերանայում է միայն վերաքննիչ բողոքի հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններում:

Գործերի վերաքննության իրավունքը քաղաքացիների իրավունքների դատական պաշտպանության կարևորագույն կառուցակարգերից է: Վերաքննիչ ատյանի դատարանների՝ դատական համակարգում ունեցած դերով են պայմանավորված դատական բողոքարկման հարաբերությունների կարգավորման բնագավառում կատարված օրենսդրական փոփոխությունները, որոնց արդյունքում օրենսդիրը վերաքննիչ դատարանին օժտել է վերաքննիչ բողոքն ամբողջությամբ կամ մասամբ բավարարելու, ինչպես նաև այն մերժելու իրավասությամբ, ինչը հնարավորություն է տալիս քաղաքացիներին ապահովագրվել հնարավոր դատական սխալներից: Բանն այն է, որ նույնիսկ այն դեպքում, երբ առաջին ատյանի դատարանում թույլ է տրվել առերևույթ դատական սխալ՝ նյութական կամ դատավարական, ապա անձը հնարավորություն ունի վերադատության կարգով ևս մեկ անգամ դա-

տարանի ուշադրությունը հրավիրել իր իրավունքների ենթադրյալ խախտման փաստի վրա:

ՀՀ սահմանադրական դատարանը արտահայտել է իրավական դիրքորոշում առ այն, որ իրավունքը ենթադրում է նաև կոնկրետ երաշխիքներ՝ իրավունքի վերականգնում արդարադատության միջոցով, որը համապատասխանում է արդարության պահանջին: Դատական ակտը վերանայելու հնարավորության բացակայությունը, հակառակը, սահմանափակում է այդ իրավունքը: Ըստ որում, իրավունքների ու ազատությունների դատական պաշտպանության իրականացման շրջանակներում հնարավոր է ցանկացած պետական մարմնի, ներառյալ դատարանների որոշումների ու գործողությունների դատական բողոքարկում:

Հայաստանի Հանրապետության բարձրագույն դատական ատյանը, բացի սահմանադրական արդարադատության հարցերից, վճռաբեկ դատարանն է, որը կոչված է ապահովելու օրենքի միատեսակ կիրառությունը: Իր այդ առաքելությունն իրականացնելիս վճռաբեկ դատարանը պետք է ձգտի նպաստել իրավունքի զարգացմանը: Վճռաբեկ դատարանն օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով վճռաբեկ բողոքի հիման վրա վերանայում է վերաքննիչ դատարանի կողմից առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտերի վերանայման արդյունքում կայացված դատական ակտերը, ինչպես նաև վերաքննիչ դատարանի՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում բողոքարկման ենթակա միջանկյալ դատական ակտերը: Վճռաբեկ դատարանը դատական ակտը վերանայում է միայն վճռաբեկ բողոքի հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններում: Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունները սահմանվում են Սահմանադրությամբ և օրենքով:

Համաձայն Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 414²-րդ հոդվածի՝ 1. Վճռաբեկ բողոքն ընդունվում է քննության, եթե վճռաբեկ դատարանը հանգում է այն հետևության, որ՝ 1) բողոքում բարձրացված հարցի վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի որոշումը կարող է էական նշանակություն ունենալ օրենքի և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի միատեսակ կիրառության համար, 2) առերևույթ առկա է մարդու

³ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքին ուժի մեջ է մտել 05.12.2013թ (ՀՀՊՏ, N64 (588), 19.12.2007):

իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտում:

2. Սույն հոդվածի իմաստով՝ բողոքում բարձրացված հարցի վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի որոշումը կարող է էական նշանակություն ունենալ օրենքի և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի միատեսակ կիրառության համար, եթե՝ 1) տարբեր գործերով ստորադաս դատարանների՝ առնվազն երկու դատական ակտով միևնույն նորմը կիրառվել է իրար հակասող մեկնաբանությամբ, 2) բողոքարկվող դատական ակտում որևէ նորմի մեկնաբանությունը հակասում է վճռաբեկ դատարանի որոշման մեջ տվյալ նորմին տրված մեկնաբանությանը, 3) դատարանի կիրառած նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմի կապակցությամբ առկա է իրավունքի զարգացման խնդիր:

3. Սույն հոդվածի իմաստով՝ առերևույթ առկա է մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտում, եթե՝ 1) բողոքարկվող դատական ակտը կայացնելիս դատարանը թույլ է տվել դատական սխալ, որը խաթարել է արդարադատության բուն էությունը, 2) առկա է նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանք:

Հարկ է ընդգծել, որ դատական սխալը յուրաքանչյուր դատավարության համար սահմանվում է համապատասխան դատավարական օրենսգրքով:

Վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելը մերժելու մասին որոշումը պետք է լինի պատճառաբանված: Վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելը մերժելու մասին որոշման մեջ վճռաբեկ դատարանը պետք է հիմնավորի վճռաբեկ բողոքում վկայակոչված վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելու՝ օրենքով նախատեսված յուրաքանչյուր հիմքի բացակայությունը:

Վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունվելու դեպքում վճռաբեկ դատարանի վերջնական դատական ակտի պատճառաբանական մասը պետք է պարունակի տվյալ գործով օրենքով նախատեսված հիմքերից առնվազն մեկի առկայության հիմնավորումը:

Վճռաբեկ դատարանն իրավունք ունի օրենքով սահմանված կարգով ամբողջությամբ կամ մասամբ բավարարելու վճռաբեկ բողոքը՝ համապատասխանաբար ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանելով դատական ակտը: Բեկանված մասով գործն ուղարկ-

վում է համապատասխան ստորադաս դատարան՝ նոր քննության, սահմանելով նոր քննության ծավալը: Չբեկանված մասով դատական ակտը մնում է օրինական ուժի մեջ: Վճռաբեկ դատարանն իրավունք ունի նաև մասնակիորեն բեկանել և փոփոխել ստորադաս դատարանի դատական ակտը, եթե ստորադաս դատարանում հաստատված փաստական հանգամանքները տալիս են նման հնարավորություն և եթե դա բխում է արդարադատության արդյունավետության շահերից:

Վճռաբեկ դատարանի իրավասությունների մեջ է մտնում նաև վճռաբեկ բողոքի մերժումն ու վերաքննիչ դատարանի կողմից դատական ակտը փոփոխվելու դեպքերում ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն վերաքննիչ դատարանի դատական ակտի բեկանումը՝ օրինական ուժ տալով առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտին: Այս դեպքում Վճռաբեկ դատարանը լրացուցիչ պատճառաբանում է առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտը, եթե այն թերի կամ սխալ է պատճառաբանված:

Օրենսդրական այս նորմերի ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ օրենսդիրը հատկապես մեծ ուշադրություն է դարձնում պատճառաբանված դատական ակտին, ինչը, մեր կարծիքով, իրավական պետության կարևորագույն բնութագրիչներից է: Այսպես՝ վերաքննիչ դատարանը պարտավոր է առաջին ատյանի դատական ակտի պատճառաբանությունները լրացնել նոր պատճառաբանություններով, եթե այդ ակտը թերի է պատճառաբանված, ճիշտ պատճառաբանել, եթե այդ ակտը սխալ է պատճառաբանված, կամ պատճառաբանել, եթե այդ ակտն ընդհանրապես պատճառաբանված չէ: Հետևաբար՝ վերադաս դատարանին նման իրավասություն վերապահելիս օրենսդիրը նկատի է ունեցել օրենքով նախատեսված ըստ էության ճիշտ վճռի՝ ձևական նկատառումներով բեկանման արգելքի հանգամանքը:

Վերադաս դատական ատյաններին նման իրավասության վերապահումը համահունչ է ՀՀ Սահմանադրությամբ, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայով երաշխավորված՝ արդար դատաքննության և ողջամիտ ժամկետներում դատական քննության իրավունքներին:

Ի տարբերություն նախկին օրենսդրության՝ գործող օրենսդրությամբ իսպառ բացատրված է չպատճառաբանված դատական ակտի գոյությունը, որովհետև նման ակտը չի կարող համապատասխանել իրավական պետության հիմնական սկզբունքներին, չի կարող երաշխավորել մարդկանց իրավունքների արդյունավետ դատական պաշտպանություն, ինչպես նաև ապահովել խախտված իրավունքների արդյունավետ վերականգնում:

Հարկ է ընդգծել նաև, որ Վճռաբեկ դատարանի սահմանադրաիրավական գործառույթի, այն է՝ օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելն ու այդ գործառույթն իրականացնելիս իրավունքի զարգացմանը նպաստելու շրջանակներում պարտավոր է վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելու մասին որոշման մեջ մեկնաբանել խնդրո առարկա հասկացությունների օրենսդրական բովանդակությունը՝ հնարավորություն տալով իրավունքի համապատասխան սուբյեկտներին կանխատեսել իրենց վարքագծի իրավական հետևանքները:

Սահմանադրության ընդունումից հետո արժևորվեց ՀՀ իրավական համակարգում դատական իշխանության ինստիտուցիոնալ և գործառույթային որոշակի փոփոխությունների իրականացումը, որոնց շարքում պետք է առանձնացնել նաև վճռաբեկ դատարանի սահմանադրաիրավական նոր կարգավիճակի հստակեցումը՝ պայմանավորված մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումները վերացնելու խնդրի իրացման անհրաժեշտությամբ:

ՀՀ Սահմանադրության (փոփոխություններով) սահմանվեցին ոչ միայն հայրենական դատական համակարգի աստիճանակարգությունը, այլև գործառույթային առումով հստակ սահմանազատում մտցվեց յուրաքանչյուր դատական ատյանի գործունեության սահմանադրաիրավական հիմքերի, նպատակների և խնդիրների միջև:

Վճռաբեկ դատարանի սահմանադրաիրավական բովանդակությունից բխում է, որ վերջինիս կողմից իրականացվող դատական վերանայման գործառույթն աներկբայորեն պետք է ուղղված լինի վերջինիս սահմանադրաիրավական այն խնդիրների իրացմանը, որոնք գտնվում են փոխադարձ փոխկապակցվածության մեջ, քանի որ առանց մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար

խախտումները (սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանության վերջնական նպատակը իսթարող նյութական և դատավարական իրավունքի նորմերի կոպիտ խախտումները) վերացնելու, անհնար է ապահովել օրենքի և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի միատեսակ կիրառությունը և դատական պրակտիկայի միասնականությունը:

Հարկ է ընդգծել, որ ՀՀ դատավարական օրենսդրությունը հստակ չափորոշիչներ չի սահմանում, թե որ դեպքերում մարդու իրավունքների և ազատությունների խախտումները պետք է համարել հիմնարար, կամ բողոքաբերը վճռաբեկ բողոքում ինչպիսի փաստարկներով է պարտավոր հիմնավորել այդպիսի խախտումների «հիմնարար» լինելու հանգամանքը: ՀՀ-ում վճռաբեկ դատարանի սահմանադրաիրավական գործառույթը որոշակիորեն տարբերվում է նաև մայրցամաքյին իրավական համակարգում դասական վճռաբեկության ֆրանսիական օրինակից, որը, լինելով զուտ իրավունքի դատարան, սահմանափակված է առավելապես օրենքի միատեսակ կիրառության, դատական պրակտիկայի միասնականության ապահովման գործառույթով և, ի տարբերություն դատական վերանայման գերմանական կամ ավստրիական մոդելի, վերահսկողական տարրեր չի պարունակում⁴:

Մեր կարծիքով, ՀՀ-ում վճռաբեկ դատարանի սահմանադրաիրավական կարգավիճակից բխող խնդիրների իրացումը բոլորովին այլ մոտեցում և բողոքի ընդունելիության պայմանների իրավակարգավորում է պահանջում: Ընդ որում, արդարացված չի կարելի համարել դատավարության օրենքում դատական ակտերը վերաքննության և վճռաբեկության կարգով բեկանելու առանձին հիմքերի սահմանումը: Այսպես, վճռաբեկ դատարանը պետք է իրավական գնահատական տա և ուղղի (վերացնի) բոլոր այն սխալները, որոնք չի ուղղել կամ չի վերացրել վերաքննիչ դատարանը, կամ էլ՝ եթե այդպիսի սխալները թույլ են տրվել հենց այս դատական ատյանում: **Հետևաբար՝ դատական ակտի բեկանման հիմքերն ընդհանուր պետք է լինեն վերաքննիչ և վճռաբեկ դատական ատյանների համար:**

⁴ Տե՛ս Գասպարյան Վ., ՀՀ վճռաբեկ դատարանի սահմանադրաիրավական կարգավիճակը, Եր., 2007, էջ 41:

Մարդու իրավունքների դատական պաշտպանության պետական կարևորագույն ինստիտուտներից է Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանը:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 167-րդ հոդվածով ամրագրված է, որ երկրում սահմանադրական արդարադատությունն իրականացնում է սահմանադրական դատարանը՝ ապահովելով Սահմանադրության գերակայությունը: Նրա լիազորությունները սահմանվում են Սահմանադրությամբ, իսկ կազմավորման և գործունեության կարգը Սահմանադրությամբ և Սահմանադրական դատարանի մասին օրենքով: Հարկ է ընդգծել, որ Հայաստանի Հանրապետության առաջին՝ 1995թ. Սահմանադրության տեքստի համաձայն՝ սահմանադրական դատարանն ղեկավարում էր իրավունք ունեցող սուբյեկտների շրջանակը բավականին նեղ էր, իսկ ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք մեծ հաշվով զրկված էին սահմանադրական արդարադատության իրավունքից: Իրավիճակը փոխվեց 2005թ. Սահմանադրական բարեփոխումներով, որի արդյունքում մարդկանց՝ սահմանադրական արդարադատությունից օգտվելու երաշխիքը սահմանադրաիրավական կարգավորում ստացավ: Սուբյեկտների շրջանակն էլ ավելի ընդլայնվեց 2015թ. սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում: Այսպես, գործող իրավակարգավորմամբ՝ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարան կարող են ղեկավարել, ի թիվս այլոց, յուրաքանչյուր ոք՝ կոնկրետ գործով, երբ առկա է դատարանի վերջնական ակտը, սպառվել են դատական պաշտպանության բոլոր միջոցները և անձը վիճարկում է այդ ակտով իր նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթի սահմանադրականությունը:

Սահմանադրական դատարանի գործունեության մեջ մտնում է նաև քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանության հարցերը, որը, քննության առարկա դարձնելով տարբեր իրավադրույթների սահմանադրականության հարցը, հարստացնում է իրավական պատասխանատվության մասին առկա գիտատեսական մոտեցումները, ուղղորդող դեր է ունենում իրավական պատասխանատվության հիմքում ընկած սկզբունքների իրացման չափանիշների, կիրառման շրջանակների հստակեցման և

դրանք նորովի, դատարանի կողմից բացահայտված բովանդակությամբ և նրբերանգներով ընկալման գործում:

Սահմանադրական դատարանի իրավական դրույթները հարստացնում են իրավաբանական պատասխանատվության բովանդակությունը, սահմանում դրանց իրականացման պայմաններն օրենսդրության և իրավակիրառության մեջ: Այս համատեքստում կարևոր ենք համարում ընդգծել, որ սահմանադրական դատարանն իր ուրույն դերակատարությունն ունի նախևառաջ իրավական պատասխանատվության սկզբունքների բովանդակության բացահայտման մեջ:

Անգնահատելի է, թերևս, օրենսդիր մարմնի դերը քաղաքացիների իրավունքների դատական պաշտպանության ոլորտում, քանզի մեր երկրում Ազգային ժողովի բացառիկ իրավասությանն է վերապահված օրենսդիր իշխանության իրականացումը: Հատկապես կարևորում ենք Ազգային ժողովի պետական-իրավական և մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցերի մշտական հանձնաժողովի գործունեությունը, որը մշակում է օրինագծեր կամ եզրակացություն է տալիս կառավարության մշակած օրինագծերի վերաբերյալ: Արդարադատության ոլորտում օրենսդրական բարեփոխումներ իրականացնելու արդյունքում ստեղծվել են ազգային օրենսդրությունը միջազգային չափանիշներին համապատասխանեցնելու լուրջ նախադրյալներ: ՀՀ քրեական օրենսգրքում տեղ են գտել դրույթներ, որոնք պատիժ են նախատեսում կյանքի և առողջության, արժանապատվության ու անձինկատմամբ հարգանքի, ինչպես նաև քաղաքացիական, սոցիալական իրավունքների, ընտանիքի, անչափահասների և արդարադատության դեմ ուղղված հանցագործությունների համար, նաև դատական և իրավապահ մարմինների կողմից մարդու իրավունքների և ազատությունների խախտումների համար: ՀՀ քրեական օրենսգրքում, ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքում, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքում, ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքում տեղ են գտել մարդու իրավունքների և ազատությունների, ինչպես նաև օրինական շահերի պաշտպանության կուռ երաշխիքներ:

Երկրում իրավունքների պաշտպանության կատարողական բոլոր միջոցների իրականա-

ցումը դրված է ՀՀ կառավարության վրա, որն էլ պարտավոր է ապահովել հասարակական կարգի պահպանությունը, միջոցներ ձեռնարկել օրինականության ամրապնդման, քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների ապահովման ուղղությամբ⁵:

Իրավունքների և ազատությունների պետական պաշտպանության պարտավորության կատարման գործում մեծ ներդրում ունեն նաև տեղական ինքնակառավարման մարմինները, որոնք առավել մոտ են կանգնած բնակչությանը և պետական մարմինների հետ սերտ համագործակցությամբ, պետական ֆինանսական օժանդակությամբ լուծում են նրա կենսական խնդիրները:

Մարդու և քաղաքացու իրավունքների պաշտպանություն իրականացնող պետական մարմինների շարքում իր առանձնահատուկ տեղն ունի ՀՀ դատախազությունը, որը ՀՀ գլխավոր դատախազի կողմից ղեկավարվող միասնական համակարգ է, որը ՀՀ Սահմանադրության 176-րդ հոդվածի համաձայն գործում է Սահմանադրությամբ իրեն վերապահված լիազորությունների շրջանակում՝ օրենքի հիման վրա: Դատախազությունը մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները կարող է պաշտպանել միայն քրեական հետապնդում հարուցելու, մինչդատական քրեական վարույթի օրինականության նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու, դատարանում մեղադրանքը պաշտպանելու, դատական ակտերը բողոքարկելու և պատիժների ու հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու ճանապարհով⁶:

Քաղաքացիների իրավունքների դատական պաշտպանության հարցերում անուրանալի դեր ունի մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտը, որն իրականացնում է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց կողմից մարդու խախտված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը: 2015 թվականի Սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում մարդու իրավունքների պաշտպանին սահմանադրական դատարան

դիմելու իրավասությամբ օժտելը լուրջ երաշխիք է մարդկանց իրավունքների դատական պաշտպանության իրացման կառուցակարգում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանությունը, ինչպես գիտենք, նախևառաջ, պետության պարտավորություններից է: Այդ իսկ պատճառով, մարդու իրավունքները հոչակելով պետության հոգածության կարևոր հիմնասկզբունքներից մեկը, ստանձնելով դրանց պաշտպանությանն ուղղված մի շարք միջազգային պարտավորություններ, պետությունները, այդ թվում և Հայաստանի Հանրապետությունը ձեռնարկում են տարբեր միջոցներ՝ այդ պարտավորություններն իրականացնելու նպատակով: Այդ միջոցներից է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի կամ ինչպես ընդունված է անվանել՝ օմբուդսմենի ինստիտուտը, որը մարդու իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության միջոց է: Օմբուդսմենն իր գործունեության ընթացքում առաջնորդվում է ոչ միայն օրինականության, այլ նաև արդյունավետության, նպատակահարմարության, բարեխղճության, արդարացիության սկզբունքներով: Եվ, ինչպես արդեն պարզ է իր անվանումից իսկ, այս ինստիտուտն իրականացնում է միայն մարդու իրավունքները ոտնահարող դեպքերով գործերի քննություն: Քանի որ մարդու իրավունքները, նախևառաջ, անձի և պետության փոխհարաբերության տիրույթում են, ստացվում է, որ մարդու իրավունքների պաշտպանն անհրաժեշտության դեպքում յուրօրինակ ներկայացուցչի, կարգավորողի դեր է կատարում անհատի և պետության միջև հարաբերություններում, դառնում է միջնորդ կողմ իրավունքների պաշտպանության դեպքում: Ստացվում է, որ լինելով պետական պաշտոնյա, նա պայքարում է պետական ինստիտուտների դեմ, եթե խախտվում են մարդկանց իրավունքներն ու ազատությունները:

Օմբուդսմենի կարգավիճակը սովորաբար ամրագրված է ժողովրդավարական բազմաթիվ պետությունների սահմանադրություններով: ՀՀ գործող Սահմանադրությամբ նախատեսված են Մարդու իրավունքների պաշտպանին վերաբերող մի շարք դրույթներ: ՀՀ Սահմանադրության 191-րդ հոդվածի համաձայն Մարդու իրավունքների պաշտպանն անկախ պաշտոնատար անձ է, որը հետևում է

⁵ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություններ, ընդհանուր խմբագրությամբ Գ. Հարությունյանի, Ա.Վաղարշյանի, Երևան, 2010թ. «Իրավունք», էջ 212:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 213:

պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց, իսկ Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին օրենքով սահմանված դեպքերում՝ նաև կազմակերպությունների կողմից մարդու իրավունքների և ազատությունների պահպանմանը, նպաստում է խախտված իրավունքների և ազատությունների վերականգնմանը, իրավունքներին և ազատություններին առնչվող նորմատիվ իրավական ակտերի կատարելագործմանը: ՀՀ-ում օմբուդսմենի ինստիտուտն ստեղծվել է «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքով, որով սահմանված են օմբուդսմենի իրավասությունները, լիազորությունները, կարգավիճակը, ընտրության ձևը, պաշտոնավարման ժամկետն ու այլ հարցեր: ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանությունն իրականացնում է ՀՀ Սահմանադրության և օրենքների, ինչպես նաև միջազգային

իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքների ու նորմերի համաձայն:

Մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում գործում են բազմաթիվ հասարակական կազմակերպություններ, որոնք ակտիվորեն զբաղվում են երեխաների, կանանց, ազգային փոքրամասնությունների, երիտասարդության, թոշակառուների, ֆիզիկական սահմանափակ կարողություններով անձանց, փախստականների և ձերբակալված անձանց խնդիրներով: Հասարակական կազմակերպություններից շատերը պարբերական ուսումնասիրություններ են կատարում մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում, մշակում կանխարգելման և հանրային իրազեկման զանազան ծրագրեր: Ամեն տարի տարբեր հասարակական կազմակերպությունների անդամներ ՀՀ Ազգային ժողով են ներկայացնում զեկույցներ Հայաստանում մարդու իրավունքների ապահովման ոլորտում տիրող վիճակի վերաբերյալ: